

DOI 10.31392/ONP.2786-6890.2(1).2022.07
UDC 376.04:616.831– 053.3/4

EDUCATION OF EARLY CHILDREN WITH CEREBRAL PALSY IN CONDITIONS OF DEPRIVATION

Tatyana Snyatkova

postgraduate student of department
of special psychology and medicine of faculty
of special and inclusive education,
National Pedagogical Dragomanov University,
Pyrohova str., 9, Kyiv, Ukraine
<https://orsid.org/0000-0003-3374-3532>
e-mail: snyatkova74@ukr.net

Abstract. *The urgency of the problem of raising young children with cerebral palsy is due to the need to take into account the peculiarities of their psychophysical development and create conditions to prevent them from deprivation. These children are characterized by violations of the physical, emotional, personal spheres, which require a comprehensive approach to overcoming them. Raising children with cerebral palsy is burdened by a state of deprivation, which appears in them due to the limitation or inability to meet the needs of children in physical activity, sensory stimulation, establishing emotional ties with loved ones.*

The purpose of the study is to reveal the features of raising young children with cerebral palsy in conditions of deprivation, and involves the use of methods of theoretical analysis and synthesis, generalization of the basic provisions of special psychology and correctional pedagogy on the specifics of raising children with cerebral palsy and finding effective means of educational work with them.

Results of the research. The main role in the education of young children with cerebral palsy is played by parents, who provide the basic needs for care and love, communication, enriching with new knowledge about the world around them. Due to the lack of parental care, loss of attachment of the child due to prolonged absence of the mother, the child develops a state of deprivation. The negative impact of social, sensory, communicative deprivation on the mental development of a child with cerebral palsy has been identified.

Features of physical and sensory education of young children with cerebral palsy in conditions of deprivation include pedagogical influence on them to increase motor activity, development of fine and gross motor skills, mastering of sensory standards for cognition of the world around.

The conditions for the effectiveness of raising young children with cerebral palsy are early onset of complex impact, organization of educational work based on leading activities, observance of the daily routine, enrichment of the environment with bright sensory stimuli, use of various games and exercises aimed at comprehensive development.

Key words: *young child, upbringing of young children, deprivation, cerebral palsy, physical education of children with cerebral palsy, sensory education.*

DOI 10.31392/ONP.2786-6890.2(1).2022.07

УДК 376.04:616.831– 053.3/4

ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ З ДЦП В УМОВАХ ДЕПРИВАЦІЇ

Сняткова Т. М.

аспірант кафедри спеціальної психології
і медицини факультету спеціальної
і інклюзивної освіти,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-3374-3532>
e-mail: snyatkova74@ukr.net

Анотація. Актуальність проблеми виховання дітей раннього віку з ДЦП обумовлюється необхідністю врахування особливостей їх психофізичного розвитку та створення умов для попередження в них стану депривації. Цим дітям властиві порушення фізичної, емоційно-вольової, особистісної сфери, що потребують комплексного підходу до їх подолання.

Мета дослідження полягає в розкритті особливостей виховання дітей раннього віку із ДЦП в умовах депривації, і передбачає використання методів теоретичного аналізу й синтезу, узагальнення основних положень спеціальної психології і корекційної педагогіки щодо специфіки виховання дітей з ДЦП в умовах депривації та пошуку ефективних засобів виховної роботи з ними.

Результати дослідження. Виховання дітей раннього віку з ДЦП обтяжується станом депривації, що виникає внаслідок обмеження чи неможливості задоволення потреби в руховій активності, сенсорній стимуляції, встановленні емоційного зв'язку з близькими людьми. Найчастіше депривація в дітей раннього віку з ДЦП виникає внаслідок недостатності батьківського піклування, втрати емоційної прихильності дитини через тривалу відсутність матері (у разі її смерті чи позбавлення батьківських прав). Виявлено негативний вплив соціальної, сенсорної, комунікативної депривації на психічний розвиток дитини з ДЦП, що актуалізує потребу якомога раннього надання допомоги цим дітям в умовах розлуки з матір'ю, тривалого лікування в медичних закладах, перебування в інтернатних установах.

Розглянуто особливості фізичного й сенсорного виховання дітей раннього віку з ДЦП в умовах депривації, що включає педагогічний вплив на них для підвищення рухової активності, розвитку дрібної та великої моторики, засвоєння сенсорних еталонів для пізнання навколишнього світу. Виділено умови ефективності виховання дітей раннього віку з ДЦП: ранній початок комплексного впливу; організація виховної роботи в межах провідної діяльності; дотримання режиму дня; збагачення середовища яскравими сенсорними стимулами, використання різноманітних ігор і вправ, спрямованих на всебічний розвиток.

Ключові слова: дитина раннього віку, виховання дітей раннього віку, депривація, дитячий церебральний параліч, фізичне виховання дітей з ДЦП, сенсорне виховання.

Вступ та сучасний стан проблеми дослідження. Останнім часом спостерігається тривожна демографічна ситуація загального зниження народжуваності, що обтяжується збільшенням частки народження фізіологічно незрілих дітей, які мають різні проблеми зі здоров'ям, порушення в розвитку. Водночас формування, збереження та зміцнення здоров'я дітей, забезпечення умов для їх повноцінного розвитку і становлення є однією з нагальних проблем нашого суспільства. Особливо актуальною вона стає щодо дітей раннього віку, оскільки негативний екологічний вплив навколишнього середовища, різні проблеми внутрішньоутробного розвитку, незбалансоване харчування, психічні перевантаження чи навпаки – обмеженість сенсорного розвитку, зниження рівня рухової активності, різні види депривації призводять до погіршення їх здоров'я та зумовлюють значні затримки в розвитку.

Зі збільшенням кількості дітей, які мають різні порушення в психофізіологічному розвитку (дітей із церебральними паралічами зокрема), підвищилась актуальність вирішення проблеми їх виховання в сім'ї та надання корекційно-педагогічної допомоги фахівцями різнопрофільної команди. Разом із цим розвиток дітей раннього віку з дитячими церебральними паралічами (далі – ДЦП) обтяжується проблемами депривації, що виникає в них через обмеженість чи повне незадоволення основних потреб у батьківському піклуванні, встановленні емоційних зв'язків із близькими людьми, у руховій активності, сенсорному збагаченні знаннями про навколишній світ.

Проблеми розвитку дітей в умовах депривації вивчають відомі вчені Дж. Бойлбі, Д. Віннікот, Й. Лангмейер, З. Матейчек та ін. На сучасному етапі вивченням особливостей розвитку дітей з ДЦП в умовах депривації займаються В. Мушинський, Д. Гошовська і Я. Гошовський, Н. Токарева та ін. Засади надання різносторонньої допомоги дітям раннього віку із ДЦП та особливості їх виховання висвітлюються в працях науковців Д. Завітренко, Р. Іванкової, В. Кащук, М. Кривоніс, Н. Максименко, Р. Нугаєвої, А. Сіренко, С. Трикоз, С. Яковлевої та ін. Водночас проблема цілеспрямованого виховання дітей раннього віку з ДЦП потребує подальшого вивчення й пошуку ефективних засобів виховної роботи з цими дітьми для забезпечення їхнього повноцінного розвитку.

Мета дослідження полягає в розкритті особливостей виховання дітей раннього віку з ДЦП в умовах депривації, що реалізується через такі **завдання**: 1) виявити особливості розвитку дітей раннього віку з ДЦП в умовах депривації; 2) розглянути сутність і значення фізичного, сенсорного виховання дітей раннього віку з ДЦП в умовах депривації; 3) визначити умови успішності виховання дітей раннього віку з ДЦП.

Методи дослідження, що обумовлюються вищезазначеними завданнями, включають: теоретичний аналіз і синтез, що надають змогу визначити засади виховання дітей раннього віку із ДЦП у психолого-педагогічній літературі; узагальнення основних положень спеціальної психології і корекційної педагогіки щодо специфіки виховання дітей з ДЦП в умовах депривації; якісний аналіз результатів досліджень науковців і практиків для пошуку ефективних засобів виховання дітей раннього віку з ДЦП в умовах депривації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливою категорією дітей, які потребують підвищеної уваги та якісної допомоги, психолого-педагогічного супроводу та спеціального виховання, є діти раннього віку із ДЦП. Провідними в клінічній картині ДЦП є рухові порушення, що «часто поєднуються з розладами психіки, мовлення, інших аналізаторних систем і в умовах недостатньої корекції можуть негативно впливати на формування психічних функцій і мовлення та інтелекту загалом»

[1, с. 117]. С. Яковлева зазначає, що в дітей з ДЦП «порушена структура чуттєвого пізнання, різні види перцептивних дій, гностичні процеси», що обумовлюють необхідність якомога раннього надання корекційно-педагогічної та реабілітаційної допомоги, спрямованої на розвиток рухової та психічної активності [2, с. 421].

За Н. Токаревою, важливість цілеспрямованого виховання дітей раннього віку з ДЦП обумовлюється «сензитивністю даного віку до психолого-педагогічного, нейро-фізіологічного стимулювання, що сприяє активізації ресурсів організму дитини щодо фізичного, сенсомоторного, інтелектуального розвитку, первинної соціалізації, і за необхідності включає залучення компенсаторних механізмів до вирішення проблем особистісного становлення та абілітації (від лат. *habilis* – бути здатним до чого-небудь) – полівекторного процесу первинного формування здатності дитини до певних дій, набуття або розвитку ще не сформованих функцій та навичок» [3, с. 134].

Науковці К. Ванько і А. Сіренко вказують, що «раннє дитинство – період розвитку дитини від 1 року до 3 років, протягом якого змінюється соціальна ситуація розвитку та провідна діяльність. Провідним видом діяльності в цьому віці є предметна, а ситуативно-ділове спілкування з дорослим стає формою і засобом організації цієї предметної діяльності, в якій дитина освоює суспільно-вибрані способи дії з предметами. Дорослий стає не просто «джерелом предметів» і помічником у маніпуляціях дитини, а й учасником її діяльності та зразком для наслідування» [4, с. 18-19]. Саме тому спілкування і взаємодія з дорослим (насамперед, з матір'ю чи батьком) є життєво важливими для розвитку дитини раннього віку.

Розглядаючи проблему надання необхідної допомоги дітям із ДЦП, звертаємо увагу на виникнення в них стану депривації, що з'являється внаслідок обмеження чи неможливості задоволення потреби в руховій активності, у сенсорній стимуляції, у встановленні емоційного зв'язку з рідними й близькими людьми. У таких випадках йдеться про різні види депривації (сенсорна, емоційна), яка також може виникати у зв'язку із тривалим лікуванням і перебуванням у медичних закладах, у закладах для дітей-сиріт, позбавлених батьківського піклування (соціальна).

Відповідно до особливостей психічного розвитку дітей раннього віку з ДЦП особливої уваги набувають емоційні аспекти депривації. Й. Лангмейер, З. Матейчек [5] вважають, що депривація є «соціально-психічним станом, що виникає у результаті життєвих ситуацій, де людині не надається можливість для задоволення певних її основних (життєвих) психічних потреб достатньою мірою протягом досить тривалого часу».

Найперше і найважливіше значення у забезпеченні розвитку дитини раннього віку має батьківське (насамперед, материнське) виховання і піклування. Мама «сприяє сенсорній інтеграції дитини, контейнеруванню негативних емоційних станів, оптимізує формування базової довіри до світу». Однак позбавлення дітей материнського піклування, що призводить до депривації, «призводить до обмеження (або й блокування) значущих потреб дитини в безпосередньо емоційному спілкуванні, психологічній підтримці, у когнітивному й особистісному розвитку, а отже, детермінує відхилення в темпах фізичного, психічного та соціального здоров'я дитини, спричиняє труднощі соціально-психологічної адаптації» [3, с. 134].

Проблема депривації розглядалась багатьма науковцями, особливо щодо негативного впливу психічної (насамперед материнської) депривації на подальший розвиток особистості. Дж. Боулбі [6], Д. Віннікот [7], Й. Лангмейер та З. Матейчек [5] та інші вказують на тісний зв'язок між дефіцитом емоційного тепла, материнської уваги й турботи, обмеженістю задоволення потреби в батьківському піклуванні та

різними емоційними і когнітивними розладами в психіці дитини. Зокрема, Д. Віннікот вказує, що порушення відносин у діаді «мати-дитина» є чинником виникнення порушень особистісної та поведінкової сфери, не стійкості сценаріїв взаємодії зростаючої дитини з оточуючими людьми і світом, низького емоційного контролю поведінки, підвищеної агресивності, імпульсивності, тривожності [7, с. 68-70]. Дж. Боулбі наголошує, що руйнування емоційних зв'язків між дитиною і батьками (насамперед, матір'ю), втрата прихильності у системі «батьки-дитина» призводять до серйозних розладів у психіці дитини [6]. А в умовах тривалої материнської депривації в неї формується «беземоційна» особистість, яка надалі прагне до реалізації неадаптивної, девіантної поведінки в дитячому та підлітковому віці [6].

Й. Лангмейєр та З. Матейчек наголошують, що розвиток дитини в умовах депривації через недостатність емоційних зв'язків у сім'ї ускладнюється недостатністю її когнітивного і фізичного розвитку, проблем психосоматичного характеру. Недостатність емоційної підтримки, спілкування дитини з матір'ю через її відсутність (у випадку її смерті чи відмови від батьківських обов'язків), тимчасове перебування дитини на лікуванні, холодність відносин, емоційне відсторонення батьків, неправильні моделі сімейного виховання – усе це призводить до виникнення в дітей раннього віку різних емоційних розладів (роздратованості, ворожості, агресії, негативізму, чи навпаки – високої тривоги, апатії, пригніченості тощо). Вчені наголошують, що наслідками депривації в ранньому віці можуть стати затримка мовлення, інтелектуальні розлади, соціальна ізоляція дитини і дезадаптивність поведінки [5, с. 67].

Необхідність батьківської любові й уваги яскраво ілюструє явище депривації (недостатності соціальної, емоційної, сенсорної стимуляції розвитку дитини). «Вихованці дитячих закладів відрізняються порушенням фізичного та психічного розвитку, здібностей, відставанням у навчанні, некомунікабельністю, низьким інтелектом, агресивністю, апатією, неадаптивною поведінкою. Діти, позбавлені батьківського піклування, перебуваючи в умовах депривації, страждають від недоліку персоніфікованих, спрямованих на розвиток їх індивідуального життя контактів. Обійми, пригортання, можливість торкатися до тіла дорослого, спілкування виявляються такими ж важливими, як повітря та їжа» [8, с. 144].

У праці Д. Гошовської, Я. Гошовського зазначено, що «психічна депривація гальмує перебіг особистісного становлення, забарвлюючи його дискомфорними й девіантними сегментами» [9, с. 218]. Внаслідок переживання депривації в дитини знижується вітальна стійкість, а її становлення особистості відбувається зі звуженням комунікативної активності, психоемоційної фрагментарності, а також тенденціями до соціальної аутизації, пасивності тощо.

Я. Гошовський розглядає умови виховання дітей в інтернатних закладах і вказує, що депривація відмежує вихованців від соціальних зв'язків із навколишнім світом, ускладнює встановлення значущих відносин через недостатність міжособистісних взаємин у системі «батьки-діти». Вчений вбачає причини батьківської (материнської) депривації у відсутності в дітей раннього віку життєво важливих контактів із батьками, що унеможлиблює засвоєння досвіду сімейного життя, рольових сценаріїв спілкування, викликає особистісні розлади в подальшому розвитку [10].

Серед різновидів депривації, яка може виникнути в дітей раннього віку, Я. Гошовський виділяє соціальну, сенсорну, комунікативну. Соціальна депривація (насамперед сімейна) виникає в дітей у разі втрати батьківського піклування, недостатності емоційного зв'язку із членами своєї родини. Наслідком соціальної депривації є часткова втрата ідентифікації, брак досвіду встановлення й підтри-

мання міжособистісних взаємин, прояви підвищеної агресивності, ворожості, або ж тривожності, апатії [11, с. 18].

Сенсорна депривація розуміється як «тривале позбавлення людини зорових, слухових, тактильних чи інших відчуттів, рухливості, спілкування, емоційних переживань», що призводить до сенсорного голоду, незадоволення основних потреб у враженнях, засвоєнні знань з навколишнього світу. Наслідками є зниження й перепади настрою, розлад орієнтації в часі та просторі, занепокоєння, психосоматичні відчуття, головні болі тощо. А комунікативна депривація передбачає недостатність спілкування, обмеженість кола людей, з якими частково задовольняється потреба у встановленні відносин (в умовах перебування дітей в інтернатних закладах або на тривалому лікуванні) [11, с. 18].

При цьому дослідники Д. Гошовська та Я. Гошовський зазначають, що різні види депривації можуть накладатися і працювати комплексно, слугуючи причиною розладів і дисгармонії в особистісному становленні дитини. Вони зазначають, що «нагромадження різноманітних видів депривації (соціальної, сенсорної, комунікативної та ін.) призводить до нівелювання індивідуальної психоструктури особистості» [9, с. 225].

Виховання дитини раннього віку із ДЦП має відбуватися насамперед у сімейному колі, однак за відсутності батьків (у разі їх смерті чи відмови від батьківського піклування) – воно здійснюється в закладах інтернатного типу. «Повноцінний супровід психічного розвитку дітей раннього віку в умовах батьківської депривації (за відсутності догляду і належного піклування, встановлення емоційних зв'язків) здійснюється командою різнопрофільних спеціалістів, робота яких орієнтована на гармонізацію життя дитини поза межами родини» [3, с. 139].

Емоційна й особистісна сфера дітей раннього віку з ДЦП відрізняється підвищеною дратівливістю, тривожністю, негативізмом. Розглядаючи особливості розвитку дітей з ДЦП, М. Барбулат, Д. Завітренко і А. Завітренко зазначають, що цим дітям характерна незрілість емоційно-вольової сфери, зниження вольової активності, егоцентризм, наявність сугестивності, що пов'язується з неправильним вихованням. Зокрема, емоційні розлади в дітей з ДЦП зумовлюються вихованням за типом гіперопіки, раннім досвідом соціальної і психічної депривації, частими випадками госпіталізації та хірургічних втручань [1, с. 119].

За ствердженням С. Яковлевої, «патогенний вплив на виховання дітей з ДЦП здійснюють батьки, які відчувають провину за наявність хвороби в дитини. Гіперопіка часто стає на заваді нормального психічного розвитку дитини, формуючи в неї інактивність та залежність» [2, с. 423].

Отже, на дітей раннього віку з ДЦП негативно впливає як відсутність належного виховання, турботи й догляду з боку батьків, так і неправильне їх ставлення до дитини, її психофізичних порушень, надання надмірної підтримки й допомоги, неадекватний вибір сімейного стилю виховання. На думку С. Яковлевої, виховання дітей раннього віку з ДЦП має відбуватися в комплексі з навчанням і правильно організованим лікуванням, що мають на меті «досягнення розвитку пізнавальних можливостей дітей у процесі навчання, формування власного досвіду, який би передував соціальній адаптації» [2, с. 421]. І якщо лікування передбачає корекцію рухових порушень, фізіотерапевтичне лікування, масажі, заняття фізичною культурою, то виховання – фізичне й сенсорне – має на меті «створення режимних передумов для успішної побутової, навчальної, трудової діяльності» [2, с. 421].

За ствердженням Н. Токаревої, у процесі виховної роботи з дітьми раннього віку в умовах психічної депривації «важливими компенсаторними предикторами

їх адаптивної поведінки є: 1) ресурсне середовище, що забезпечує можливості для рухової активності дитини; 2) середовище психічного розвитку дитини, збагачене різномодальними сенсорними стимулами, що мають бути вміло підібраними і відповідати віковим і психофізичним особливостям розвитку дитини з ДЦП, обов'язково підкріплюватися позитивними емоціями від отримання нових вражень із різних джерел, що забезпечує побудову адаптивних когнітивних моделей світосприймання; 3) вибудовування позитивних стійких взаємовідносин між дитиною і близькими людьми, які забезпечують задоволення базових потреб дитини та піклуються про неї (особистісно центрована взаємодія); 4) використання спеціальних розвивальних заходів (виховних і психотерапевтичних), які можуть полегшити засвоєння дитиною моделей адаптивної поведінки та адекватних соціальних ролей» [3, с. 138-139].

Важливість цілеспрямованого фізичного виховання дітей з ДЦП обумовлюється його «корекційними завданнями, що сприяють: 1) розвитку мовлення дітей через рух (завдяки поєднанню звуків і рухів; стимулювання в дітей звуковідтворення; надання звукової забарвленості рухам; ритмізації рухової діяльності; розвитку дрібної та загальної моторики в ході рольових рухливих ігор зі звуковим вираженням); 2) формуванню в процесі фізичного виховання просторових і часових уявлень дітей типу «близько-далеко», «вище-нижче», «зліва-справа»; 3) вивченню у процесі предметної діяльності різних фізичних властивостей матеріалів (гладкий-жорсткий, легкий-важкий), а також практичного призначення предметів; 4) формуванню в ході діяльності різних видів мислення дітей (наочно-дійового, практичного тощо); 5) позитивному впливу на емоційну сферу дитини, розвитку її морально-вольових якостей, що формуються в процесі рухливих ігор, спеціальних фізичних вправ тощо» [2, с. 421-422].

Як стверджує Р. Іванкова, ефективними у фізичному вихованні дітей раннього віку є «вправи на тренування моторики пальців рук, які прискорюють процес функціонального дозрівання мозку. Вплив позначається як відразу після виконання вправ, так і пролонговано, сприяючи стійкому підвищенню працездатності центральної нервової системи. Звісно, при виконанні багатьох вправ та ігор діти з ДЦП спочатку відчувають труднощі, але коли їх проводити регулярно, і під час організації використовувати різноманітні прийоми, то це стає потужним засобом підвищення працездатності кори головного мозку, що стимулює розвиток пізнавальних процесів дитини (мислення, мовлення)» [12, с. 55].

За ствердженням Р. Нугасової, розвинена дрібна моторика (мануальні здібності) дітей раннього віку безпосередньо впливає на їхні успіхи в грі і наступному психічному та фізичному розвитку, а гра закріплює успіхи дрібної моторики рук дітей [13, с. 403].

А. Машталер вказує на цінність використання у виховній роботі з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку пальчикових ігор, які передбачають інсценування будь-яких римованих розповідей, казок за допомогою пальчиків. При цьому багато ігор потребують участі обох рук, що дає можливість дітям орієнтуватися в поняттях «праворуч», «ліворуч», «вгору», «вниз» тощо. На початку та в кінці гри необхідно включати вправи на розслаблення, щоб зняти зайве напруження в м'язах. Це може бути прогладжування, легкі рухи, помахування руками [14, с. 244].

Більшість дітей із ДЦП «мають збережені потенційні можливості розвитку вищих форм пізнавальної діяльності, що є найсуттєвішими для пізнання властивостей предметів і явищ навколишнього світу й подальшого розвитку дитини через сенсорні та кінестетичні сприймання» [2, с. 422]. А тому ефективним є сенсорне виховання, яке покликане подолати недоліки формування сенсорних функцій у дітей з ДЦП.

Цим дітям властиві «серйозні перепони для конкретно-чуттєвого пізнання світу, що виявляється в запізнілому та недостатньому розвитку предметних дій. У дітей раннього віку з ДЦП спостерігається затримка формування уявлень про ознаки навколишніх предметів, здатність орієнтуватися в їх взаємному розташуванні. Це обмежує уяву дитини, робить навколишній світ менш диференційованим» [2, с. 422].

Як вказують О. Дроботій, М. Кривоніс, «сенсорне виховання розуміється як цілеспрямований, спеціально zorganizований педагогічний процес, метою якого є формування в дітей уявлень про сенсорні еталони, їхні властивості та просторові відношення. Разом із цим сенсорне виховання є складовою частиною розумового і фізичного виховання дитини, спрямованого на розвиток її відчуттів і сприймань (слухових, тактильних, зорових)» [15, с. 6]. Основні завдання сенсорного виховання включають: «формування узагальнених знань та вмінь, які забезпечують дитині широку орієнтацію у світі; формування уявлень про зовнішні властивості та якості речей; введення набутого сенсорного досвіду у діяльність дитини; своєчасне та правильне поєднання сенсорного досвіду зі словом» [16, с. 67].

Для дітей раннього віку Н. Кащук пропонує проводити спеціально організовані заняття із сенсорного виховання. Спочатку ця робота передбачає накопичення сенсорних уявлень, створення навколишнього середовища дитини (мовні й немовні звуки, різноманітні й достатні за кількістю зорові враження), а також спеціальні заняття із сенсорного виховання (на першому році життя). Надалі проводяться заняття, у яких використовують дидактичні ігри та вправи зі спеціально виготовленими наочними матеріалами (вкладки й решітки, кольорові палички, дидактичні столики тощо). Подальший сенсорний розвиток здійснюється під час малювання, елементарного конструювання, у повсякденному житті [17].

Великий вплив на розвиток сенсорного виховання дитини раннього віку мають продуктивні види діяльності, а саме ігри, малювання. Ігри, що розвивають сенсорне сприйняття, приносять в життя дитини раннього віку радість, інтерес, упевненість у собі та своїх можливостях. Ігри, в яких використовуються дії з предметами, розвивають не тільки рух, а й сприйняття, увагу, пам'ять, мислення й мовлення дитини.

До головних засобів сенсорного виховання С. Трикоз відносить спеціальні дидактичні ігри та сенсорні вправи. При цьому дидактичні ігри використовуються з метою опанування перцептивних засобів – сенсорних еталонів, а сенсорні вправи – для засвоєння перцептивних операцій (дій обстеження). Опанування перцептивних засобів та операцій пов'язане із розв'язанням єдиних завдань перцептивної дії: пошук, виявлення, розрізнення, ідентифікація, відображення сенсорної інформації [16, с. 68].

Сенсорне виховання має важливе значення для подальшої практичної, особливо художньо-творчої діяльності дітей. На думку Н. Максименко, «завдяки активній участі в різних видах діяльності (у конструюванні, малюванні, ліплення, співах тощо) дитина раннього віку навчається узагальнених способів спостереження (розглядання, і порівняння) предметів. Значну роль у сенсорному вихованні відіграє мовлення, використовуваним дорослим словесні вказівки й позначення» [18, с. 59].

При цьому, за ствердженням Н. Максименко, сенсорне виховання дітей раннього віку опирається на низку дидактичних принципів, а саме: 1) збагачення і поглиблення змісту сенсорного виховання, яке передбачає формування в дітей широкої орієнтації в предметному оточенні; 2) сполучення навчання дітей сенсорним діям із різними видами змістовної діяльності; 3) повідомлення дітям узагальнених знань і умінь, пов'язаних з орієнтуванням в навколишньому середовищі; 4) форму-

вання систематичних уявлень про властивості та якості, які є основою – еталонами обстеження будь-якого предмета, тобто дитина повинна співвідносити одержану інформацію з тими знаннями й досвідом, який уже має [18, с. 60-63].

Важливими умовами успішності фізичного й сенсорного виховання дітей із ДЦП є «дотримання режиму дня, чітка організація повсякденного життя дитини, виключення можливостей не завершення початих дитиною дій» [2, с. 423]. Вважаємо доцільним доповнити вказані умови ефективності виховання дітей раннього віку з ДЦП необхідністю постійного збагачення навколишнього середовища яскравими сенсорними стимулами, розширення досвіду дітей в їх пізнанні. Також доцільно використовувати фізичні та сенсорні ігри і вправи, спрямовані на всебічний розвиток у різних варіаціях завдань, що надають змогу міцно закріпити засвоєні вміння й навички. Адже, як засвідчує Н. Кашук, «завдання на повторення набутих навичок і вмінь має відрізнятися від основного завдання, попередньо виконаного. Проста повторюваність одних і тих самих завдань може призвести до механічного, ситуативного запам'ятовування, а не до поступального розвитку розумової активності дітей раннього віку» [17]. Тому для вищої ефективності виховної роботи з дітьми з ДЦП вважаємо доцільним підбирати подібні завдання, які дають малечкам змогу застосувати набуті вміння й навички під час їх виконання, а також розширити кругозір, збагатити уявлення про світ.

Крім того, основними умовами здійснення корекційно-педагогічного впливу на дітей із ДЦП у ході їх виховання є: 1) комплексний характер такої роботи, що передбачає постійний контроль взаємовпливу рухових, мовних і психічних порушень у динамічному розвитку дитини; 2) ранній початок комплексного впливу, що спирається на збережені функції та будується із врахуванням етапу психомовного розвитку дитини; 3) організація виховної роботи з межах провідної діяльності – предметно-маніпулятивної, ігрової, пізнавальної; 4) спостереження за динамікою психомовного розвитку дитини раннього віку із ДЦП; 5) тісна співпраця батьків та всіх фахівців, які виховують, навчають і надають допомогу дітям із ДЦП [2, с. 423].

Отже, важливими напрямками у роботі з дітьми з ДЦП є фізичне й сенсорне виховання, які містять у собі можливості для відновлення рухової активності, навчання координації рухів, розвитку дрібної та великої моторики, а також створюють умови для засвоєння сенсорних еталонів, орієнтування в часі та просторі, збагачення знань про навколишній світ. Умовами ефективності здійснення фізичного й сенсорного виховання дітей раннього віку із ДЦП є ранній початок комплексного впливу, організація виховної роботи в межах провідної діяльності, дотримання режиму дня, збагачення навколишнього середовища яскравими сенсорними стимулами, використання різноманітних ігор і вправ, спрямованих на всебічний розвиток.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Виховання дітей з ДЦП передбачає насамперед врахування особливостей їх психофізичного розвитку. При цьому порушення рухових функцій у дітей із ДЦП завжди поєднується із порушеннями психічних функцій та особистості. Цим дітям характерні порушення психофізичного розвитку, труднощі пізнавальної активності, несформованість емоційно-вольової та особистісної сфери, затримка мовленнєвого розвитку, ускладнене засвоєння рольових аспектів комунікативної взаємодії з іншими людьми.

Основу для фізичного та психічного розвитку дитини в ранньому віці закладають батьки, які всеохоплююче впливають на неї та формують її напрями розвитку. Однак за неможливості встановлення тісного емоційного зв'язку в системі «батьки-дитина» (через відсутність батьків, позбавлення дитини батьківського піклу-

вання, холодність відносин у сім'ї) виникає стан депривації, що негативно відображається на всьому її подальшому розвитку. Серед негативних наслідків впливу депривації в ранньому віці виділяються відхилення в темпах фізичного, психічного та мовленнєвого розвитку, інтелектуальні розлади, дезадаптивність поведінки, негативні психосоматичні стани, порушення емоційно-вольової сфери – агресивність, негативізм, тривожність, апатія тощо.

Подолати стан депривації та її наслідки в дитини раннього віку з ДЦП покликана виховна робота, яка реалізується батьками чи за їх відсутності – командою різнопрофільних фахівців, які надають допомогу таким дітям. Розглянуто особливості здійснення фізичного й сенсорного виховання дітей раннього віку з ДЦП, що включає в себе педагогічний вплив на дітей з метою розвитку їх рухової активності, дрібної і великої моторики, формування їх відчуттів і сприймань (слухових, тактильних, зорових), засвоєння сенсорних еталонів, що дає змогу пізнавати навколишній світ. Важливими засобами виховного впливу на дітей раннього віку є фізичні й сенсорні вправи, ігрова діяльність, пальчикові ігри, малювання тощо.

Перспективою нашого дослідження є пошук ефективних форм і методів виховної роботи з дітьми раннього віку з ДЦП, вивчення інших напрямів виховної діяльності, що забезпечать всебічний розвиток і комплексне відновлення порушених функцій у дітей з такими порушеннями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Завітренко Д. Ж., Барбулат М. Р., Завітренко А. М. Особливості інтелектуального розвитку дітей із церебральним паралічем. *Інноваційна педагогіка. Корекційна педагогіка*. 2019. Вип. 13. Т. 2. С. 117-120.
2. Яковлева С. Д. Системний підхід до питань реабілітації дітей з дитячим церебральним паралічем. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2013. Вип. 23. С. 421-424.
3. Токарева Н. М. Психологічні предиктори адаптивної поведінки дітей раннього віку в умовах психічної депривації. *«Science, education, innovation: topical issues and modern aspects»*. *Scientific collection «Interconf»*, 2021. № 56. С. 133-139.
4. Сіренко А. Є., Ванько К. І. Про організацію роботи в дошкільних навчальних закладах з дітьми раннього віку : методичні рекомендації. *Педагогічний вісник*. 2014. Вип. 3. С. 18-23.
5. Лангмайер Й., Матейчек З. Психическая депривация в детском возрасте : учебно-методическое пособие. Прага : Авиценум, 1984. 334 с.
6. Боулби Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей. Москва : Академический Проект, 2004. 232 с.
7. Винникотт Д. В. Семья и развитие личности. Екатеринбург : Литур, 2004. 400 с.
8. Мушинський В. Психологічні особливості дітей, які виховуються поза сім'єю. *Соціальний педагог*. 2009. № 2. С. 33-37.
9. Гошовська Д. Т., Гошовський Я. О. Основні типологічні параметри феномена психічної депривації. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 218-228.
10. Гошовський Я. О. Ресоціалізація депривованої особистості : монографія. Дрогобич : Коло, 2008. 480 с.
11. Гошовський Я. О. Психологічний аналіз функціонального континууму : депривація-девіація. *Актуальні проблеми сучасної психології* : Зб. матер. конф. Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2012. С. 13-20.
12. Иванкова Р. А. Планирование педагогической работы по формированию сюжетно-ролевой игры у детей раннего и дошкольного возраста. *Дошкольное воспитание : Традиции и современность*. 2002. № 4. С. 53-56.

13. Нугаева Р. Р. Связь мелкой моторики с игровой деятельностью и ее влияние на развитие личности дошкольника. *Молодой ученый*. 2013. № 7. С. 401-404.
14. Машталер А. С. Розвиток дрібної моторики у дітей із загальним недорозвиненням мовлення. *Таврійський вісник освіти*. 2015. № 4(52). С. 242-247.
15. Кривоніс М. Л., Дроботій О. Л., Ачкасова В. М. Сенсорний розвиток дітей 3-4 року життя : з досвіду роботи. Харків : Ранок, 2012. 240 с.
16. Трикоз С. В. Особливості формування сенсорного розвитку розумово відсталих дошкільників. *Теорія і практика олігофренопедагогіки та спеціальної педагогіки* : Зб. наук. пр. Київ, 2010. Вип. 5. С. 67-73.
17. Кашук В. Сутність сенсорного розвитку сучасної дитини раннього віку. *Вісник Інституту розвитку дитини*. 2015. № 6. URL: <https://ird.npu.edu.ua/q-q-36/-6> (дата звернення: 20.07.2021).
18. Максименко Н. Л. Сенсорне виховання дошкільників з порушеннями слуху. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2013. Вип. 4(1). С. 58-66.

REFERENCES:

1. Zavitrenko, D. Zh., Barbulat, M. R., & Zavitrenko, A. M. (2019). Osoblyvosti intelektualnoho rozvytku ditei iz tserebralnym paralichem [Peculiarities of intellectual development of children with cerebral palsy]. *Innovatsiina pedahohika. Korektsiina pedahohika – Innovative pedagogy. Correctional pedagogy*, 2(13), 117-120 [in Ukrainian].
2. Yakovleva, S. D. (2013). Systemnyi pidkhid do pytan rehabilitatsii ditei z dytyachym tserebralnym paralichem [A systematic approach to the rehabilitation of children with cerebral palsy]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova – Scientific journal of NPU named after M. P. Drahomanov*, 23, 421-424 [in Ukrainian].
3. Tokareva, N. M. (2021). Psykholohichni predyktory adaptivnoi povedinky ditei rannoho viku v umovakh psykhičnoi deprivatsii [Psychological predictors of adaptive behavior of young children in conditions of mental deprivation]. «*Science, education, innovation : topical issues and modern aspects*». *Scientific collection «Interconf»*, 56, 133-139 [in Ukrainian].
4. Sirenko, A. Ye., & Vanko, K. I. (2014). Pro orhanizatsiiu roboty v doshkilnykh navchalnykh zakladakh z ditmy rannoho viku : Metodychni rekomendatsii [About the organization of work in preschool educational institutions with children of early age : methodical recommendations]. *Pedahohichnyi visnyk – Pedagogical Bulletin*, 3, 18-23 [in Ukrainian].
5. Langmayer, Y., & Mateychek, Z. (1984). Psihicheskaya deprivatsiya v detskom vozraste : uchebno-metodicheskoe posobie [Mental deprivation in childhood : a teaching aid]. Praga : Avitsenum [in Russian].
6. Boulbi, Dzh. (2004). Sozdanie i razrushenie emotsionalnykh svyazey [Creation and destruction of emotional connections]. Moskva : Akademicheskii Proekt [in Russian].
7. Vinnikott, D. V. (2004). Semya i razvitie lichnosti [Family and personality development]. Ekaterinburg : Litur [in Russian].
8. Mushynskiy, V. (2009). Psykholohichni osoblyvosti ditei, yaki vykhovuutsia poza simieiu [Psychological features of children raised outside the family]. *Sotsialnyi pedahoh – Social pedagogue*, 2, 33-37 [in Ukrainian].
9. Hoshovska, D. T., Hoshovskiy, Ya. O. (2016). Osnovni typolohichni parametry fenomena psykhičnoi deprivatsii [The main typological parameters of the phenomenon of mental deprivation]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*, 1, 218-228 [in Ukrainian].
10. Hoshovskiy, Ya. O. (2008). *Resotsializatsiia deprivovanoi osobystosti : monohrafiia* [Resocialization of the deprived person : monograph]. Drohobych : Kolo [in Ukrainian].
11. Hoshovskiy, Ya. O. (2012). Psykholohichni analiz funktsionalnoho kontynuumu : deprivatsiia-deviatsiia [Psychological analysis of the functional continuum: deprivation-

deviation]. *Aktualni problemy suchasnoi psykholohii : zbirnyk materialiv konferentsii – Current issues of modern psychology : a collection of conference proceedings*. Lutsk : Skhidnoievropeiskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky [in Ukrainian].

12. Ivankova, R. A. (2002). Planirovaniye pedagogicheskoy raboty po formirovaniyu syuzhetno-rolevoy igryi u detey rannego i doshkolnogo vozrasta [Planning of pedagogical work on the formation of plot-role-playing games in children of early and preschool age]. *Doshkolnoe vospitanie : Traditsii i sovremennost – Preschool Education : Tradition and Modernity*, 4, 53-56 [in Russian].

13. Nugaeva, R. R. (2013). Svyaz melkoy motoriki s igrovoy deyatel'nostyu i ee vliyanie na razvitiye lichnosti doshkolnika [The connection of fine motor skills with play and its influence on the development of the personality of a preschooler]. *Molodoy uchenyy – Young scientist*, 7, 401-404 [in Russian].

14. Mashtaler, A. S. (2015). Rozvytok dribnoi motoryky u ditei iz zahalnym nedorozvynenniam movlennia [Development of fine motor skills in children with general speech underdevelopment]. *Tavriiskiy visnyk osvity – Taurian Bulletin of Education*, 4(52), 242-247 [in Ukrainian].

15. Kryvonis, M. L., Drobotii, O. L., Achkasova, V. M. (2012). Sensornyi rozvytok ditei 3–4 roky zhyttia : z dosvidu roboty [Sensory development shildren 3-4 years life : from experience]. Kharkiv : Ranok [in Ukrainian].

16. Trykoz, S. V. (2010). Osoblyvosti formuvannia sensorneho rozvytku rozumovo vidstalykh doshkilnykiv [Features of formation of sensory development of mentally retarded preschoolers]. *Teoriia i praktyka olihofrenopedahohiky ta spetsialnoi pedahohiky : zbirnyk naukovykh prats – Theory and practice of oligophrenic pedagogy and special pedagogy : a collection of scientific papers*, 5, 67-73 [in Ukrainian].

17. Kashchuk, V. (2015). Sutnist sensorneho rozvytku suchasnoi dytyny rannoho viku [The essence of sensory development of a modern young child]. *Visnyk Instytutu rozvytku dytyny – Bulletin of the Institute of Child Development*, 6. Retrieved from <https://ird.npu.edu.ua/q-q-36/-6> [in Ukrainian].

18. Maksymenko, N. L. (2013). Sensorne vykhovannia doshkilnykiv z porushenniamy slukhu [Sensory education of preschoolers with hearing impairments]. *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy : shliakhy rozbudovy – Education of people with special needs : ways of development*, 4(1), 58-66 [in Ukrainian].